

Mr RUTGER PALUDANUS (1736-1788) en het verdronken land in de Noordkop

J.T. Bremer

Brugwijk 1907.

Inleiding: Paludanus en de Zijpe

Mr. Rutger, onder meer secretaris van de Zijpe en Hazepolder, kreeg/erfde in 1774 van zijn schoonouders het bezit 'Werk en Rust' met buitenverblijf aan de Groote Sloot (nu nr. 379) in Schagerbrug. Kennelijk had hij dit zien aankomen want al in 1772 kocht hij landerijen aan ten zuiden en ten noorden, om zo het buiten te vergroten. Zijn zuidelijke buurman was ds Rossijn, die de hervormde pastorie bewoonde. In 1785 verkocht Paludanus 'Werk en Rust' voor elfduizend gulden aan mr François Druijvesteijn, de latere dijkgraaf (vanaf 1796). Van 1766 tot 1772 was mr Rutger eigenaar van het herenhuis 'Brugwijk' dat na de Franse tijd het eerste gemeentehuis van Zijpe zou worden, tot in 1908 ongeveer op die plek het volgende/vorige gemeentehuis verrees, nu Grote Sloot 336 in Schagerbrug.

[Bron: P. Dekker: Oude boerderijen en buitenverblijven langs de Zijper Grote Sloot, deel I (p. 230/23) en 2b (p. 944-949)]

L.F. (Frank) van Loo

Handtekeningen Druijvesteijn en Paludanus

Van den Broek

Eigenlijk heette hij gewoon Van den Broek. Maar dat was voor de predikantenfamilie waarin hij geboren werd veel te gewoon. Broek is zoveel als moeras en in het Latijn is dat palus, gen. paludis. Vandaar ook het woord paludarium voor een moerasterrarium. En laten we wel zijn Paludanus klinkt ook véél deftiger dan Van den Broek.

Rutger Paludanus werd in 1736 geboren in de pastorie van Sint Maartensbrug als oudste zoon van de eerwaarde Theodorus Paludanus, 'bedienaar des Goddelijke Woords in de Zuid-Zijpe' en Maria Cornelia van Loenen, dochter van Cornelis van Loenen predikant te Koedijk. Hij werd genoemd naar zijn grootvader Rutgerus Paludanus, dominee te Oosthoorn. Zijn moeder overleed kort na zijn geboorte, zijn vader hertrouwde in 1739 met Agatha Johanna van Rouveroy. In het testament dat beide echtgenoten op 6 januari 1740 lieten maken, werd Rutger genoemd als enige 'voorzoon' uit een eerder huwelijk. Ds Theodorus Paludanus verliet de Zijpe reeds in 1742 en vertrok naar Capelle aan de IJssel. Vandaar dat Rutger niet het Murmellius gymnasium in Alkmaar bezocht, maar de Latijnse school te Gouda. Vervolgens liet hij zich in 1754 aan de universiteit van Leiden inschrijven als student in de rechten. Vijf jaar later promoveerde hij tot doctor in de rechtsgeleerdheid op een stelling uit Hugo de Groot's 'Inleidinge tot de Hollandsche Rechts-Geleerdheid'.

Wapenzegel van Mr Paludanus op brieven van 26.12.1764 en augustus 1766 aan Gecommitteerde Raden te Hoorn.

Stadsbestuur te Alkmaar

Na zijn studie vestigde hij zich in Alkmaar, waar hij al gauw als schepen (1761) werd benoemd. Hij trouwde op 31 mei 1762 met Johanna Rijser uit Leiden. Kort daarvoor, in februari 1762, was hij benoemd als schout te Alkmaar. Drie jaar later werd hij tevens secretaris van De Zijpe en Hazepolder, waarvan het bestuur in Alkmaar zetelde.

Van 1774-1779 was hij thesaurier van de stad, gemeenteontvanger zouden we nu zeggen, en vanaf 1780 zelfs burgemeester. Ook had hij zitting in diverse belangrijke gewestelijke commissies, waar zijn "bezadigd en helder oordeel" zeer op prijs gesteld werd. Rutger Paludanus was een overtuigd aanhanger van de patriottische partij, maar dat betekende wel dat hij, toen stadhouder Willem V na het ingrijpen van zijn zwager Koning Frederik Willem II van Pruisen de touwtjes weer in handen kreeg en overal prinsgezinden in de bestuurscolleges benoemde, het wijselijk achtte voor bestuurlijke functies te bedanken (1787). Waarschijnlijk speelde zijn gezondheid daarbij ook een rol, want Bruinvis meldt dat hij "reeds een half jaar lijdende was". Een jaar na zijn ontslagname overleed hij op 52-jarige leeftijd in zijn woning aan de Kennemerstraatweg (even buiten de Kennemerpoort).

Wetenschappelijke studies

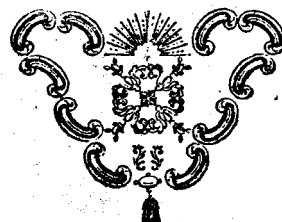
Rutger Paludanus was een man met een brede wetenschappelijke belangstelling. Met zijn statistisch-demografische studie "Verhandeling over het Getal der inwooneren, huizen, jaarlijks geboorenen, getrouwde paeren en gestorvenen binnen den stad Alkmaar en het grootste gedeelte van het rechtsgebied aldaer, met eenige uitweidingen hiertoe betrekkelijk (1773)" was hij zijn tijd ver vooruit met statistische methoden aangaande het bevolkingsonderzoek. Maar nog veel interessanter voor de bewoners van het Noorderkwartier is zijn in 1776 te Leiden gepubliceerde studie "Oudheids- en Natuurkundige Verhandelingen, meestal betrekkelijk tot West Vriesland of het Noorder Kwartier".

Ontstaan Marsdiep

De bundel opent met een verhandeling over het ontstaan van het Marsdiep. Daarin bestrijdt hij de mening van de baljuw van Texel, de geleerde Mr B. Huydekoper, dat 'Texel bereids in de Negende Eeuwe een Eiland zoude geweest zijn'. Hij probeerde aannemelijk te maken "dat Texel in de Dertiende

Eeuwe nog aen het vaste Land gehecht was". Hoewel later onderzoek heeft aangetoond dat de ontwikkeling van het Marsdiep als zeegat al in de 11e en 12e eeuw in gang gezet was, maakt zijn gebruik van authentieke bronnen hem tot een belangrijke voorloper van het moderne onderzoek. Hij onderzocht niet alleen de bestaande literatuur over dit onderwerp, maar noteerde tevens een groot aantal feiten over kustafname en verzamelde ooggetuigenverslagen en notariële akten met berichten over plaatsen vóór de kust waar vissers boomstronken e.d. in hun netten omhoog gehaald hadden. Zo kwam hij langzamerhand dan toch tot het (juiste) inzicht dat kustafname en overstromingen van kustgebieden een geleidelijk voortschrijdend proces was: "het komt mij voor dat dit Marsdiep niet eensklaps, maar langzamerhand eene diepte van water geworden is ...". Intelligent was ook zijn opmerking "dat nu Wieringen zijnen naem gekregen heeft van het wier, zoude ik voor mijzelfen niet gaerne toestemmen". De naam Wieringen, afgeleid van het oud-friese wir = hoogte (vgl. Bolsward, Leeuwarden enz.), was er immers al vóór Wieringen een eiland was? Pas toen Wieringen door de zee omspoeld raakte ging er zeewier (of eigenlijk zeegras, *Zostera Marina*) groeien rondom het eiland!

O U D H E I D E N NATUURKUNDIGE VERHANDELINGEN, MEESTAL BETREKLYK T O T W E S T V R I E S L A N D, O F H E T N O O R D E R K W A R T I E R: D O O R M^r. R. P A L U D A N U S. E E R S T E S T U K.

T E L E T D E N,
By P. VAN DER EYK EN D. VYGH,
M D C C L X X V I

Titelblad van de Verhandelingen.

26 Dec 1764

Eoel Mogende Heeren!

Ingevolge de Ordes van haar Ed. Gr. Mog. voort uit het 17^e art. van 4de Generaal Placoot, de dato 22 Julij 1749, en na, die Resolutie van den 29^{en} Julij 1750, heb ik de eer U Edel Mogende, op het allernedrigste kennisse te geven, dat de Heeren

Pieter de Fremari
Christiaens Besemaker,

en
M^r. Jacob van Foreest.

Door haar Ed. Gr. Mog. aangeftelt zijnde tot Schepenen Commis farijfen alhier, vanden jare 1764, in die qualitat, zoo veel het Uwele aangaet, heeft Udenen Maandag, den 24de Dec^r, den gerequirden eedt in mijne handen hebben afgelegd. Ik dat, wat het Communicaal belangt, de gehele Schepenbank ofse tiffen door mij is beëdigd, oeccept de Heer Gerrit Pan, die wegen ondispositie niet in Staat was zig te kunnen fisteren, den, dag die, by den eersten men zal beëdigd worden, en dus in zijn officie, neffens de andere Heeren, gemstalleest. Waer mede, hejende vordaan te hebben aen de hoog gerep^t Ordes, ik de eer heb, mit de uiterste venachting, mij te noemen.

Eoel Mogende Heeren.

Uwede Mogende

Alkmaar. 26 Dec. 1764.

Leen gehooraame Dienaar
Rutgerus Paludanus.
Hoofsofficeer der Stad Alkmaar.

Fragment brief van 26.12.1764.

Koegras

Interessant zijn ook zijn waarnemingen aangaande (plotselinge) overstromingen van het Koegras bij hoge springvloeden en harde noordwestelijke winden: "Het geheele Koegras of Buitenveld is dan met Zee-water bedekt, uit genomen zekere hoogten op hetzelfde ende Huizen, Landen en Koogen die afgedijkt zijn. Als de Eigenaars van het daerop grazend Vee eenen sterken aanwas van water tegemoet zien, doen zij wel hun best, om hetzelfde, en vooral het Wolvee, naer den kant van den Zanddijk, of naer de hoogste plaetsen te drijven. Men stijgt te paerd en men heeft honden bij zich, die daerop geleerd zijn."

Maar soms kwam zo'n storm onverwacht, zoals op 29 april 1741. Dan kreeg men de schaapjes niet tijdig op het droge en vielen er 'jammerlijke slagen'. Paludanus vermeldt voor 1 / 2 januari 1767 maar liefst zeshonderd schapen die op het Buitenveld verdronken. En in mei 1774 verdronken er honderd en nog eens honderd lammeren. Aardig is ook zijn relaas over het vogelvangen in dit gebied vóór de aanleg van de Zanddijk:

"In het jaar 1761 overleed een Man genoemd Arie Kropper, oud zijnde 86 jaren. Deze heeft aan verscheidene nog in leven zijnde personen verhaeld, dat zijn Grootvader hem wel gezegd had, dat, eer de

Zanddijk gelegd was de Vogelvangers op de Waerdgronden benoorden de Wieringerwaard en benoord Oosten de Zijpe, op hunne hoede moesten zijn, als de Wind schielijk naer buiten schoot, om hunne makke vogels voor het sterk aankomende Water te behoeden, omdat dan hetzelfde Water zoo sterk kwam toezetten, dat zij geen tijd genoeg hadden, om de vogels, die aen snoeren (zeelen van drie voeten lang) vast zijn, naer zich toe te halen..."

'Doodshoofden en beenders'

Over het Vlak bij Petten verhaalt Paludanus nog in zijn eerste verhandeling "dit is zeker, dat heden nog een man leeft geneamd Pieter Swaelf, oud 85 of 86 jaren, die getuigt dat Hij, een kind zijnde, op het tegenwoordige Vlak aen den Hazendwardijk met zijne handen Zout bij malkanderen geraept heeft, wearmede zijne Moeder de Visch kon koken..." (bladz. 43)

Over Petten zelf noteert hij dat "er al omtrent 700 eene kerk moet gestaen hebben". Maar dat staat in de kleine lettertjes van een voetnoot op bladzijde 69 en van enige bewijsvoering is geen sprake. Hij heeft het ook weer uit een boek 'Beschrijving van het Bataafsche Zeestrand' (bladz. 110) van de heer Limborch. Maar hoe die aan deze wetenschap komt is onduidelijk. Wel voegt Paludanus er nog aan toe dat deze auteur "in eenen Latijnschen brief van het jaar 1385" had gevonden 'dat de kerk nevens vele huizen door de Zee was weggespoeld en toen al diep in Zee verdronken lag. De Heer Cornelis Schagen, Baljuw der Heerlijkheid Petten had Paludanus nog meegedeeld "dat geene aldaer van eene andere kerk wisten, of ooit gehoord hadden, dan van die, welke in het laetst van de voorgaende Eeuwe is afgebroken..."

De nieuwe kerk van Petten is in 1702-1704 op het Vlak gebouwd. Over het kerkhof van de voorlaatste kerk schrijft Paludanus tenslotte dat het "ruim vijftig jaer geleden, nadat men eenen zwaren storm had gehad, was bloot geweest, (zodat) men zeer vele doodshoofden en beenders vandaer naer het beenhuis der tegenwoordigen kerk, met manden vol, gebragt heeft" (bladz. 70).

Aldus de 16e eeuwse schoolmeester / notaris Dirk Adriaansz. Valcoogh in zijn Chronyk van de Sype (1599).

De reuzen van Grebbe

*een outman Cornelis Jan Symerts genaemt
die van Wiering voer na de mosselbancken
neffens 't Coegras heeft hij mosselen versaemt
in 't clauwen vont hij kisten van eecken plancken
vol beenen die hij te Wiering brocht
onbeschaemt
hij sond se na 't kerckhof, 't sijn geen rancken
want daer hij de kisten heeft ghecreghen
daer hebben eertijts kerckhoven geleghen...*

Hij verhaalt hoe er veel verdronken nederzettingen rondom Wieringen lagen, waaronder Grebbe, waar 'reuzen' geleefd zouden hebben. Ook Paludanus

kende die verhalen en hij begint zijn tweede verhandeling getiteld: "Bericht omtrent zeker onlangs gevonden Kerkhof tusschen de Wieringerwaard en het eiland Wieringen" zelfs als volgt:

"Het is buiten alle tegenspraak dat de eerste bewoners dezer Landen grove, zware en kloeke lichamen gehad hebben". Hij begint bij de Romeinse geschiedschrijver Tacitus die spreekt over de "rijzigheid der lichamen der Germaanen", over hun "blauwe oogen, rosse perruiken (pruik = haardos) en groote lichaamen". Hij citeert ook andere oude schrijvers, maar vraagt zich tenslotte af of "alle de Germanen zoo eenerley waren van lichaem". Sterker nog hij verwondert zich erover "dat er nog hier en daer in ons tegenwoordig Westvriesland Reuzen gewoond hebben. Vraagt men op de Helder of te Huisduinen naer de zoogenaemde stad Grebbe, sommigen zullen verzekeren dat deselve door Reuzen is bewoond geweest."

Verdronken kerkhof

En dan komt het kerkhof ter sprake waar waarschijnlijk ook Valcoogh op doelde "neffens", dat is naast 't Koegras, iets oostelijker in de tegenwoordige Oostpolder (Anna Paulowna), benoorden Wieringerwaard. Van een kerkhof in dit gebied wordt overigens ook al melding gemaakt op de kaart van Christiaan Sgrooten (1573), als die een kerkhofzwin als zijarm van het Oude Diep (Oude Veer) intekent. Ook op een kaart van Abraham Ortelius (1570) en in een 'Beschrijving van de Nederlanden' door L. Guicciardini (1567) vinden we een kerkhofzwin aangegeven. Het is echter niet zeker of hiermee 't zelfde (verdronken) kerkhof bedoeld is. Stroomschuring veroorzaakte omstreeks 1770 (opnieuw) het blootspoeien van doodkisten, zodat de gewaarschuwde Paludanus in de zomer van 1774 hoogstpersoonlijk een kijkje ging nemen. Een gedeelte van het kerkhof was reeds weggespoeld en weggeroofd. Oestervissers en wierhaalders konden het hout van de zware eikenhouten kisten, gemiddeld 1.80 m lang, 54 cm breed en 21 cm hoog, best gebruiken. De zware, vijf centimeter dikke planken waren gevoegd met houten penen of met zwaluwstaarten. De kisten lagen west-oost gericht, kist aan kist, meest één- soms twee-hoog. Het kerkhof was $48,8 \times 56,5 = 276 \text{ m}^2$ van omvang. De ligging werd door hem nauwkeurig aangegeven op een door Jan Lukasz. van der Tooren vervaardigde kaart. Het ging Paludanus allereerst om de beenderen. Hij nam er eerst een paar mee, een jaar later liet hij een groot aantal verzamelen en vervolgens nameten door zijn vriend dr C. Hoefman, lector in de ontleed-, vroed- en heelkunde te Alkmaar. Aan de hand daarvan en van enkele gave geraamten kon een gemiddelde lengte van 1,61 worden berekend (5 voet, $1 \frac{2}{3}$ Rijnlandse duim). Bepaald geen reuzen dus ook al niet voor die tijd (gemiddelde lengte 1.73 m). Paludanus concludeerde terecht dat het gebied ooit bewoond geweest was door "normale" mensen. Het feit dat er blijkbaar voldoende zeer solide eikenhout beschikbaar was geweest, wees er voorts op dat er in de directe omgeving blijkbaar loofbos genoeg was. "Of kon men met gezonde harsens gelooven dat men

het Eikenhout uit andere Landen in die tijden herwaerds zoude hebben overgebracht om daerin de Lijken van geringe Buitenluiden te begraven?" Aldus Paludanus (bladz. 153).

Tenslotte wijst de auteur erop dat Valcoogh en ook de 17e eeuwse kroniekschrijver Dirk Burger van Schoorl over meerdere verdronken nederzettingen en kerkhoven in het gebied van de latere Anna Paulownapolder en Wieringermeer spreken.

Dirk Burger noemt voorts uit eigen waarneming (in 1704) "vele doodkisten bij de fundamenten van eene oude kerk van Kalantsoog op het Strand bij zeer laag water..."

Weg van Paludanus

Toen de dijkgraaf en heemraden van de Wieringerwaard hadden besloten om te onderzoeken of de slikgronden buiten de zeedijk tussen Kolhorn en Nieuwensluis voor inpoldering geschikt zouden zijn, peilde de bemanning van een der bootjes met bestuursleden bij de inspectie van 25 augustus 1772 iets hards, dat er, door het heldere zeewater heen, uitzag als enig muurwerk en ruim een voet diep lag. Teruggekeerd op het polderhuis maakte de heemraad Jacob Queldam bekend, dat men in Wieringerwaard wel wist dat er zoiets als een oude 'muur' in de zeebodembodem lag.

J. Westenberg, 1963. *Transgressie en Waterkering*.
a. 'Weg van Paludanus'.

Deze muur zou zelfs onder de hele Wieringerwaard doorlopen en aan de noordwestzijde ook weer in de zee verdwijnen. Paludanus verzocht Queldam een nauwkeurig onderzoek in te stellen. Het bleek dat de 'muur' buitendijks - in de tegenwoordige Waardpolder, bedijkt in 1844/'45 - over grote lengte was te

Summaria Descriptio
GERMANIÆ INFERIORIS
 ANTIQVE
 cū alijs RECENTH
 cum tota GERMANIÆ præsentis
BELGICÆ INFERIORIS.
*Quam cumulatè et splendori maxime decorum
 incrementis ac generis præstantissimis
 Actibus REVEREND. AUCTOR.*

M.P. 44.
 Scala gradus octavo.

Na het vermelden van tal van opmerkingen over de 'muur' schreef Paludanus dat hij dacht dat de zee bij vloed tot aan de muur had gereikt. Met andere woorden dat de muur een dijk was geweest. Maar ook opverde hij de mogelijkheid dat er sprake was van een weg tussen Medemblik en het gebied van de Zijpe.

Tenslotte ...

Paludanus was er zich ten volle van bewust dat zijn verhandelingen fragmentarisch waren en veel vragen onbeantwoord lieten. Hij sprak zelf over zijn werk als "op zijn best genomen ... spintig hout, wrakken of wanbakken steen, kwalijk geleschten kalk" en wat dies meer zij.

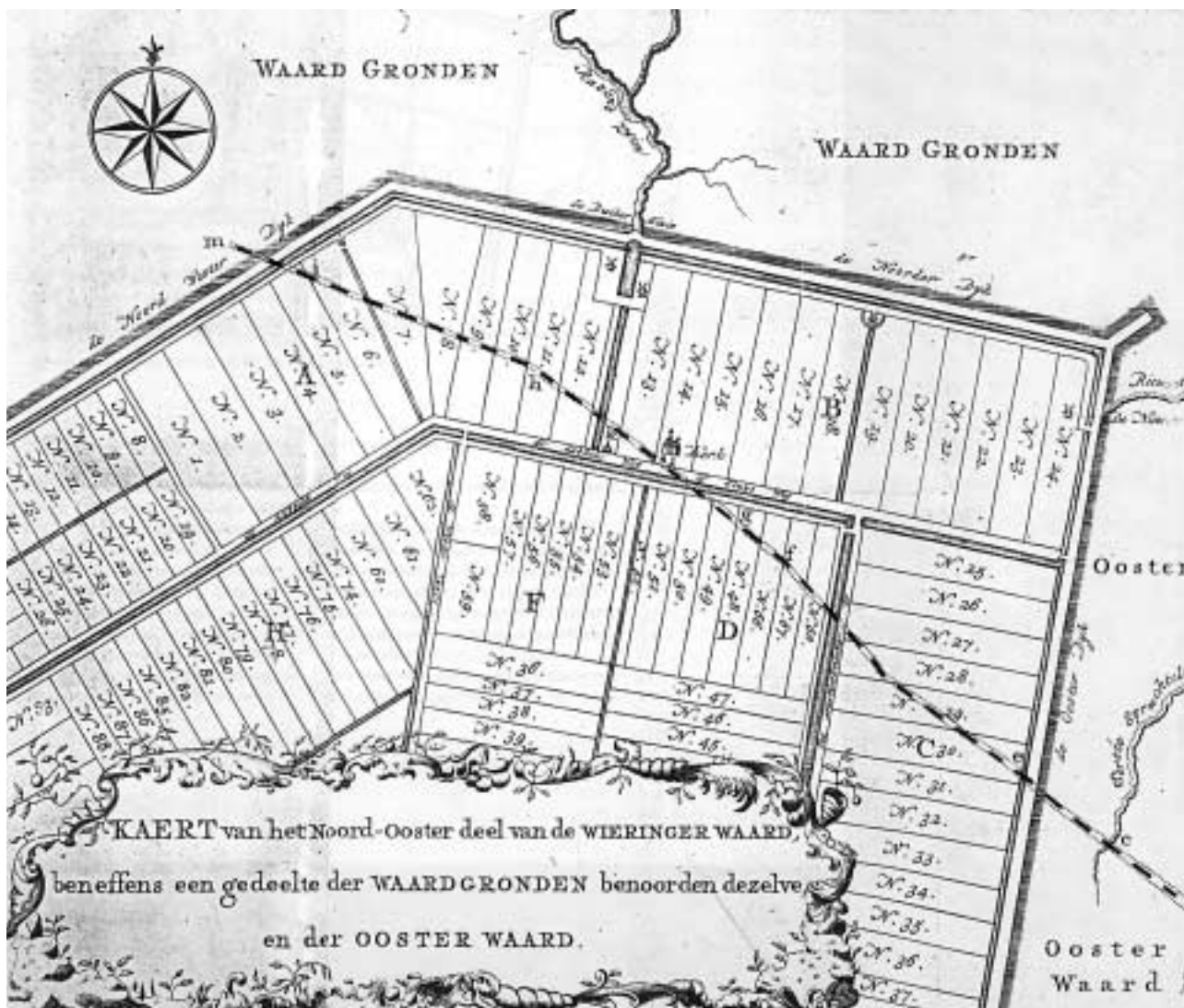
Maar ... hij was ook wel een beetje trots op zijn werk: "Dit intusschen durf ik te verzekeren, dat ik eenige materialen gebruikt heb, welke geheel nieuw zijn en dat ik de andere op eene eerlijke wijze ben machtig geworden, zoodat men mij van geene dieverij zal kunnen beschuldigen." Ook is hij niet bang voor kritiek: "Het zou dwaes zijn het bedillen te verbieden, daer hij, die aen den weg timmert, toch altijd veel bekijks heeft."

Misschien was zijn grootste verdienste wel dat hij zijn basisgegevens zocht in 't veld, bij de vissers, loodsen, opzieners van 's Lands werken. Ook dat hij

zelf ging kijken en alle oorkonden en archieven las die hij te pakken kon krijgen. Hij is dan ook, aldus de historisch geograaf Henk Schoorl (1920-1997) "voor de historisch-geografische beschrijving van het kustgebied in veel groter mate verdienstelijk geweest dan vele van zijn geleerde tijdgenoten, bij wien hij meende ver in de schaduw te staan."

Literatuur:

- A.J. van der Aa Biografisch Woordenboek der Nederlanden, deel 15, Haarlem 1872
- C.W. Bruinvis Rutgerus Paludanus, in: Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel 2, Leiden 1912, blz.1061
- H. Schoorl Rutger Paludanus, in: Ts. Holland 15e jaargang no 3-4, 1983, blz. 129 e.v.

'Weg van Paludanus.'